

AMARTYA SEN: ALGUNS TEMES BÀSICS

Amartya Sen (Premi Nobel, 1998) ha plantejat un tema que l'economia contemporània habitualment menysté: el paper dels judicis de valor i les qüestions vinculades a l'equitat i a la distribució. El seu clàssic **IDEA DE LA JUSTÍCIA** ha ajudat a repensar la relació entre economia i ètica.

Per introduir-se en el pensament de Sen i específicament en la seva idea de la justícia resulta convenient entendre algunes de les seves tesis (presentades aquí de manera molt esquemàtica). Oferim, doncs, una mínima introducció a les teories que defensa i a les tesis de les quals es desmarca [R.A].

1.- NO HI HA JUSTÍCIA PERFECTA: Tres nens es disputen una flauta. Anne diu que ha de ser per a ella perquè és l'única que la sap tocar. Bob diu que ell la necessita més perquè és el més pobre. Carla diu que la flauta ha de ser seva perquè s'ha passat tot un mes fabricant-la. Vet aquí simbòlicament representats tres principis de justícia en la gestió dels nostres recursos. Cadascun dels tres remet a una lògica que no té res d'arbitrària. Anne és utilitarista, Bob és un igualitarista (o '*welfarista*'), Carla seria, finalment, una liberal (o *libertarian* en el sentit de liberalisme radical). L'atribució de la flauta a l'un o a l'altre és impossible sense contradir un o altre d'aquests tres principis. D'aquí que segons Amartya Sen no hi ha possiblement «cap dispositiu social perfectament just capaç de fer emergir un consens imparcial».

2.- EL CONTRACTE SOCIAL TÉ LÍMITS: Els pensadors clàssics del contracte social (Hobbes, Locke, Rosseau, Kant) i posteriorment John Rawls (1921-2002) —el filòsof amb qui fonamentalment dialoga Sen— es van dedicar bàsicament a pensar quins serien els termes d'un contracte social 'just' i quines haurien de ser les institucions bàsiques per portar-lo a terme. Segons Rawls aquesta concepció transcendentalista de la filosofia política és errònia perquè no permet debatre sobre les condicions reals en què es produeixen la justícia o la injustícia al món. Identificar la Gioconda com l'obra mestra absoluta de la pintura no ens fa cap servei quan el que cal és triar entre Picasso i Van Gogh. De la mateixa manera, identificar els dispositius socials perfectament justos no és necessari ni suficient per guiar les decisions o les tries en política.

3.- CAL COMPARAR SITUACIONS REALS: En l'aproximació comparatista, els filòsofs comparen els modes de vida («realitzacions») que les persones podrien tenir en funció de les institucions però també dels comportaments concrets. Amartya Sen classifica en aquest grup pensadors amb concepcions molt diferents com ara Adam Smith, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Karl Marx i la filòsofa feminista anglesa Mary Wollstonecraft. Per a Sen, que se situa ell mateix dins el corrent «conseqüencialista», la reparació d'una injustícia no exigeix que prèviament s'identifiqui un model de societat justa. Es pot condemnar una societat que produeix desnutrició, analfabetisme o insalubritat sense estar, tanmateix, d'acord sobre la solució adient dels problemes.

4.- CAPACITATS I BENESTAR: Amartya Sen proposa que una idea de justícia no s'ha de limitar a reflexionar sobre els mitjans de vida sinó que ha d'interessar-se per les possibilitats reals que té cadascú de triar la seva vida. No n'hi ha prou, per exemple, amb tenir un automòbil. Cal estar també en disposició de tenir permís de conduir, hi ha d'haver carreteres, no ha d'estar prohibit viatjar, etc. Les capacitats (o com ell en diu «*capabilities*») que de fet serien també 'capacitacions', possibilitats

d'opció, etc), són llibertats individuals concretes i no simples 'drets a...') per tal d'accedir a una vida humana satisfactòria, en funció de les necessitats, dels desigs i de les valors de cadascú. Les capacitats consisteixen en: «les oportunitats reals d'una persona per tal de fer o de ser quelcom». Per això mateix el ventall de «*capabilities*» és incommensurable. La col·lectivitat i el debat públic tenen com a funció ampliar-ne la seva extensió. Una bona societat seria aquella que ampliés les capacitats, és a dir, les opcions pràctiques per tal de viure de la manera que ho desitgi. El benestar consisteix, doncs, en un augment de capacitacions.

L'enfocament del benestar des de la perspectiva de les capacitats demana una concepció de l'economia que no es limiti a plantejar problemes de renda i de distribució. Ser pobre significa —en l'enfocament que en fa Amartya Sen— estar privat de capacitacions, és a dir, estar mancat de l'opció pràctica de fer determinades coses. Per exemple, la desigualtat entre sexes és una característica bàsica en el repartiment dels ingressos familiars en molts països d'Àsia i d'Àfrica, però per tal d'avaluar-la d'una manera més directa i més fiable resulta més significatiu estudiar el diferent accés a la salut i a l'educació que no el nivell d'ingressos de les famílies.

5.- EL SIGNIFICAT DE 'CAPACITAT'

En un article que porta per títol «EQUALITY OF WHAT?» apareix per primera vegada una noció que arribà a ser central en els seus treballs: *capability*. És un mot de fet intradueïble, un anglicanisme molt típic que vindria a ser un mixt entre 'capacitat' i 'llibertat'. L'expressió que s'usa en català és 'capacitat', però també cal entendre 'capacitació', 'capacitat per ser lliure'. Però de què es tracta exactament?

«Fonamentalment, la capability és una concepció de la llibertat que pren en consideració el que cadascú està en mesura de poder fer. Hi ha moltes coses que no podem realitzar àdhuc si tenim la llibertat de fer-les. Prenem dos exemples. Si pateixo un càncer incurable ningú no m'impedeix viure però no en tindrè la possibilitat perquè la meua malaltia és mortal. En aquest cas l'absència de capacitat no és deguda a la privació de llibertat. En canvi, si el càncer es pot curar, per exemple amb una operació, necessitaré tenir els mitjans per pagar-me-la (si no hi ha seguretat social al país on visc). En aquest cas, hom està confrontat a una expoliació de la seva capacitat, excepte si l'entorn decideix ajudar la persona malalta. És un dels punts en què m'oposo a John Rawls. En la seva TEORIA DE LA JUSTÍCIA defineix uns 'béns primaris' dels quals cadascú hauria de poder disposar. Per a mi aquesta proposició és insuficient. Així, amb els mateixos ingressos, una persona incapacitada no tindria les mateixes possibilitats que una que no n'està. Hi ha 600 milions d'incapacitats al món, els dos terços dels quals viuen en països pobres! Diguem-ho clarament: a la pregunta 'hem d'exigir una igualtat de les capacitats?', la meua resposta és no. M'interessa per les llibertats concretes i, per a mi, les capacitats concretes poden servir per avaluar millor el benestar o les injustícies que la comparació d'ingressos, per exemple. D'aquí la meua pregunta: igualtat, però de què?»

6.- LA UTILITAT DEL RAONAMENT PÚBLIC: Per a Amartya Sen la teoria de l'elecció pública, malgrat tots els problemes que li podem imputar, ofereix una important contribució al pensament sobre la justícia. «El vincle fonamental entre el raonament públic, d'una banda, i les exigències de les decisions socials participatives de l'altre és essencial per tal de (...) fer més eficaç la democràcia

però també per fundar la justícia sobre els imperatius de l'elecció social i de l'equitat».

Durant la revolució francesa Condorcet va mostrar —en la paradoxa que porta el seu nom— que qualsevol regla majoritària del sistema electoral en les democràcies conduïa a incoherències de manera inevitable i en la dècada de 1950 l'economista Kenneth Arrow va argumentar també la impossibilitat de trobar un procediment racional i democràtic capaç de satisfer les preferències individuals. Sen, però, reivindica la teoria de l'elecció social concentrant-se en les avaluacions comparatives. Metodològicament cal reconèixer la pluralitat de principis concurrents i admetre tant les solucions parcials com la diversitat d'interpretacions, donant un paper preponderant al raonament públic.

7.- L'ÍNDEX DE DESENVOLUPAMENT HUMÀ [IDH]

Per valorar les capacitats des del punt de vista social hi ha un principi important a considerar: les capacitats s'han de comprendre i avaluar des del desenvolupament humà, IDH. Sen i el seu amic l'economista paquistanès Mahbub ul Haq (mort l'any 1998) proposaren considerar el «*desenvolupament humà com el procés d'extensió de les eleccions dels individus*». Considerant que la riquesa mesurada pel PIB [Producte Interior Brut] no representa una referència satisfactòria agregaren a l'IDH dades com l'esperança de vida en néixer, la taxa d'alfabetització d'adults, l'accés a l'educació... Els informes del PNUD [Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament] que es publiquen anualment, han ampliat posteriorment els criteris, especialment integrant la situació de les dones. Aquest és un criteri essencial per a Sen que considera l'emancipació de les dones com un factor central per al desenvolupament.

«Crec que la instauració de l'IDH ha estat una cosa molt positiva, perquè mostra en quina direcció hem d'anar. En matèria de desenvolupament el món ha progressat molt d'ençà del 1980. Però encara hi ha retards en nombrosos països. A més d'epidèmia de la SIDA ha ralentit dramàticament els progressos en el desenvolupament de molts països pobres, especialment en matèria d'esperança de vida, en la mesura que aquests països no disposen dels mitjans mèdics necessaris. D'altra banda, certament l'educació al món ha crescut. Globalment diria que la situació del món progressa, però no de manera suficient».

8.- LA LLIBERTAT I LA FAM

En un dels seus llibres més cèlebres: POVERTY AND FAMINES: AN ESSAY OF ENTITLEMENT AND DEPRAVATION (Clarendon Press), A. Sen mostrà que les fams més greus no tenen res a veure amb les variacions de la producció agrària, sinó amb la manca de llibertat i amb l'absència d'eines polítiques suficients per fer-hi front. És l'esfondrament dels ingressos dels pagesos, l'augment del preu dels productes i la seva retenció a determinats llocs, vinculat a un dèficit de democràcia, el que provoca fam. Els qui tenen ingressos suficients no la pateixen.

La democràcia, segons Sen, no s'ha d'identificar tan sols amb el govern de la majoria, sinó amb la protecció de les llibertats, la llibertat d'expressió, la crítica, etc. En aquest sentit, la democràcia bo només té un valor intrínsec i un valor instrumental, sinó una *importància constructiva*, és a dir, gràcies a ella els pobles poden projectar millor el seu futur. La democràcia no és, doncs, una característica dels pobles d'Occident sinó una condició del desenvolupament humà.

9.- LES LLIÇONS D'ADAM SMITH: Adam Smith, autor de LA RIQUESA DE LES NACIONS (1776) és habitualment considerat el teòric de l'«*homo economicus*», maximitzador de preferències que defensa la recerca egoista de l'interès personal. Sen ha revaloritzat l'obra de Smith mostrant que al costat de l'amor propi, el filòsof escocès va explicar també —malgrat que hom hagi volgut passar-ho per alt— el paper que tenen «*l'empatia, la generositat i l'esperit públic*» en els capteniments individuals. Al cap i a la fi, Smith fou un professor de filosofia moral. Adam Smith imaginava un espectador imparcial capaç de prendre distàncies respecte a ell mateix per prendre en compte els motius i els sentiments dels altres i sabia prou bé que la famosa «*mà invisible*» és només una construcció ideal.

Per a Sen, l'aproximació smithiana permet introduir una pluralitat de judicis «*emesos per persones desinteressades vingudes igualment d'altres societats llunyanes o pròximes*». En canvi la TEORIA DE LA JUSTÍCIA de Rawls es fonamenta en la construcció de regles que restringeixen la possibilitat d'integrar els punts de vista d'elements exteriors.

10.- EL DEBAT AMB JOHN RAWLS: El llibre més significatiu de Sen IDEA DE JUSTÍCIA està dedicat a Rawls, l'obra del qual —específicament TEORIA DE LA JUSTÍCIA (1971)— va renovar profundament la reflexió sobre la teoria de la justícia i la filosofia moral a finals del segle 20. Tanmateix per a Sen hi ha dues idees bàsiques en el plantejament rawlsià que són «greument defectuoses»:

a.- La justícia com a equitat: per triar els seus principis de justícia Rawls proposa un «vel d'ignorància» de manera que cadascú hagi d'optar sense saber quins són els interessos particulars per determinar els principis de justícia. És la famosa imatge del pastís: per tallar correctament un pastís és just que jo no sàpiga quin tros de pastís em correspondrà finalment, de manera que només així faré parts iguals. De la mateixa manera si jo no sé si sóc ric o pobre, jueu o cristià, home o dona, etc. podré prendre la decisió més imparcial. Per a Sen aquest raonament planteja una justícia abstracta que no té en compte les característiques de comportament real dels individus.

b.- Els béns primers: John Rawls va criticar l'aproximació utilitarista segons la qual «el més gran bé possible» s'aconsegueix per addició, agregativament, prenent en compte el benestar de cadascun dels seus membres. Per a Sen aquest model no té en compte l'heterogeneïtat dels individus, ni l'ús que són capaços de fer dels bens primers.